

Prof. dr. ONDREJ BALÁŽ, DrSc.,
Ústav experimentálnej pedagogiky,
Bratislava

Socialistická pedagogika usiluje sa spájať vedeckú teóriu s tvorivou aplikáciou v praxi, pričom sa neorientuje len na analýzu a deskripciu súčasnosti, ale aj na prognózu základných tendencií výchovy a vzdelávania v súlade s objektívnou potrebou sociálneho plánovania.

Centrom pedagogického skúmania je človek, všestranný rozvoj jeho osobnosti, pričom vychádza z Marxovej definície o podstate človeka ako súhrnu spoločenských vzťahov.¹⁾

Hlavná pozornosť pedagogickej vedy sa sústreďuje na utváranie osobnosti v procese výchovy a vzdelávania, najmä na aktívny podiel človeka v utváraní seba a spoločnosti. Pedagogika sa vyvíjala v minulosti predovšetkým ako teória výchovy detí a mládeže, v súčasnosti však sa profiluje stále výraznejšie ako veda o celoživotnej výchove a vzdelávaní človeka. To znamená nielen rozšírenie predmetu pedagogiky, ale aj hlbšiu vnútornú špecializáciu a súčasne širšiu interdisciplinárnu súčinnosť s inými vednými odbormi, najmä s filozofiou, vedeckým komunizmom, psychológiou, sociológiou, ekonomickými vedami, medicínskymi disciplínami, vedami o štáte a práve a ďalšími vednými odbormi.

Uvedomujeme si, že utváranie osobnosti človeka sa uskutočňuje pod vplyvom mnohých faktorov, najmä ekonomických, sociálnych, politických a duchovných.²⁾

Človek nie je len produktom spoločenských vzťahov, ale aj ich tvorcom. Jednou z významných úloh výchovy a vzdelávania je začleňovanie človeka do spoločnosti, jeho socializácia. „Jednotlivca možno považovať za dostatočne socializovaného, ak je spätý s nevyhnutným počtom štruktúrnych prvkov spoločnosti, a preto môže efektívne plniť svoje roly v tejto spoločnosti.“³⁾

Z uvedeného vyplýva, že rozhodujúcou hybnou silou ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti je človek, jeho vedomie a konanie. Preto je v súčasnom období jednou z kľúčových úloh výchovy a vzdelávania prispieť k pozitívnej orientácii člena socialistickej spoločnosti, jeho názorov, postojov a činov

a tým sa podieľať na formovaní socialistického individuálneho a spoločenského vedomia. Spoločenské vedomie je súhrnom ideí a názorov charakteristických pre príslušnú spoločnosť alebo jej súčasť (sociálne skupiny). Tak ako spoločnosť nie je jednoduchým súčtom jej členov, tak ani spoločenské vedomie nie je len súčtom individuálneho vedomia jednotlivcov, ale predstavuje novú kvalitu, systém, ktorý je síce podmienený spoločenským bytím, ale má relatívnu samostatnosť a vplýva na každého člena spoločnosti. „Spoločenské vedomie je pojem reálny, i keď nie materiálny, je súčasťou duchovnej kultúry spoločnosti.“⁴⁾

Nás, pedagógov, osobitne zaujímajú vzťahy spoločenského a individuálneho vedomia. I keď spoločenské vedomie je viac ako jednoduchý súčet individuálneho vedomia členov spoločnosti, treba vidieť jedno i druhé vo vzájomných vzťahoch, vo vzájomnej podmienenosti.

Podmienky sociálneho prostredia, v ktorom žijú a pracujú ľudia, formujú ich potreby, postoje, záujmy. Treba však poznamenať, že to neznamená ešte uniformitu, aj u homogénnych sociálnych skupín sa potreby, postoje a záujmy vnútorne diferencujú. Sociálny pôvod poskytuje isté predpoklady pre utváranie spoločenských postojov, ale nezaručuje automaticky absolútne rovnakú sociálnu orientáciu.

Sociálne prostredie treba vidieť v širších súvislostiach makroprostredia (podmieňovaného najmä spoločenským bytím) a jeho vplyvu na mezoprostredie a mikroprostredie — na konkrétne podmienky a spôsob života príslušnej sociálnej skupiny v príslušnej lokalite, na školský kolektív, spoločenskú organizáciu, ďalej na rodinu, skupinu priateľov, okruh známych, kolektív školskej triedy atď.

Nepochybne je výchova a vzdelávanie účinným a mnohodimenzionálnym faktorom utvárania vzájomného vzťahu spoločenského a individuálneho vedomia. Vzájomné väzby sa vyvíjajú v konkrétnych podmienkach, v objektívnom, reálnom sociálnom prostredí. Socialistická spoločnosť ešte cielavedomejšie bude využívať výchovu a vzdelávanie ako prostriedok zámerného formovania tak spoločenského, ako aj individuálneho vedomia. Predpokladá to hlbšie, exaktnejšie využívanie získaných poznatkov. Bez širšej interdisciplinárnej vedeckej spolupráce nie je možné komplexne postihnúť túto zložitú problematiku a vyvodzovať pre výchovno-vzdelávaciu prax konkrétne závery. Bez systematickej vedeckej analýzy sociálneho prostredia človeka, podmienok, ktoré vplývajú na utváranie osobnosti, na jeho činnosť a duchovný obzor, bez exaktného výskumu reálnej úrovne a zvláštností vedomia rozličných spoločenských skupín nie je možná vedecká organizácia výchovného systému.⁵⁾

Domnievam sa, že v dokumente „Ďalší rozvoj československej výchovno-vzdelávacej sústavy“ sa prihliadalo k uvedeným základným postulátom. K závažným úlohám základného výskumu v ďalších rokoch patrí hlbšia analýza zástoja výchovy a vzdelávania pri utváraní socialistického individuálneho a spoločenského vedomia a spracovanie takých podnetov a odporúčaní, ktoré zvyšujú efektívnosť výchovno-vzdelávacieho systému. Jedným z čiastkových cieľov je v konkrétnych spoločenských podmienkach prispieť k ďalšej aktivizácii socialistického človeka pri rozvíjaní spoločenských vzťahov. Socialistic-

ká výchovno-vzdelávacia sústava kladie základy pre utváranie socialistickej osobnosti. Tým sa stáva aktívnym faktorom spoločenského pokroku. Môže podstatne prispieť k ďalšiemu vzostupu a súčasne k stabilizácii socialistického spoločenského poriadku.⁶⁾

Aby výchova a vzdelávanie mohli efektívne plniť svoju základnú funkciu, pripravovať všestranne, harmonicky rozvinutého človeka na život a prácu v rozvinutej socialistickej spoločnosti, je potrebné nielen poznať súčasné spoločenské požiadavky, ale aj vystihnúť hlavné trendy a potreby a predvídať vývin. Pochopenie podstaty, štruktúry, obsahu a zmien spoločenského vedomia poskytujú nám výraznú orientáciu aj pri spresňovaní cieľov, obsahu, metód a prostriedkov výchovy a vzdelávania, a tým umožňuje cieľavedomejšie pôsobenie na utváranie a vývin individuálneho vedomia. Podčiarkuje sa tým vzrastajúca úloha člena spoločnosti — spoločenského subjektu — ako aktívneho činiteľa pri ďalšej výstavbe socialistickej spoločnosti. V takomto poňatí môže výchova plniť významnú funkciu aj vo vývine spoločenského vedomia tak, aby spätne vplývalo na progresívny rozvoj materiálno-technickej základne spoločnosti, na spoločenské bytie.

Na dialektickom prekonávaní rozporov a protirečení medzi jednotlivcom a spoločnosťou, medzi osobnými, skupinovými a celospoločenskými záujmami sa podieľa aj výchova. Jej pozitívny prínos sa prejaví vtedy, keď sa bude opierať o objektívne potreby a o realizáciu prognóz na základe vedeckých analýz. „Podstatnú úlohu tu má tiež výchovné pôsobenie spoločnosti vo všetkých svojich dimenziách.“⁷⁾

Prognózy, z ktorých vychádzame, sú určované potrebou spájať výdobytky vedeckotechnickej revolúcie so socialistickými výrobnými vzťahmi. Ide nielen o objektívnu dialektiku rozvoja socialistického človeka, o zmeny v oblasti ideológie, výchovy, vzdelávania, kultúry, v utváraní a prehlbovaní nového spôsobu života. „Intenzívny rozvoj výrobných síl, prehlbovanie socialistických spoločenských vzťahov a vzrastajúca vzdelanostná a kultúrna úroveň obyvateľstva vyvolávajú a vynucujú zmeny v celom spôsobe života: v obsahu a povahe práce, v záujmoch, potrebách a hodnotách, v kvantite a kvalite spotreby, vo formách a obsahu spoločenského styku i v spôsobe využívania voľného času. Tieto premeny treba sústavne skúmať, hodnotiť a cieľavedome ich usmerňovať.“⁸⁾

Aj nám ide o skúmanie a hodnotenie týchto premien s cieľom získať fakty a poučenia, ktoré je možné využívať v cieľavedomom usmerňovaní výchovy a vzdelávania. Prihliadame k aplikácii jej spoločenskej podmienenosti pri spresňovaní cieľov, obsahu, štruktúry, organizácie a metód výchovy a vzdelávania.

V súčasnom období sa žiada venovať osobitnú pozornosť skúmaniu sveta práce. Intelektualizácia pracovných činností súvisí so „zvedčením“ výroby, pretože veda sa stáva bezprostrednou výrobnou silou. Dôsledkom revolučných zmien v úrovni a uplatňovaní technického rozvoja prechádza podstatným vývojom technológia výroby, čo je v priamej väzbe aj so zdokonalenou organizáciou práce a s vedeckým riadením. Je nevyhnutné vyvodzovať príslušné závery pre výchovu a vzdelávanie ľudí pripravených zvládnuť rýchle sa

meniace nároky spoločnosti vo výrobe a v ostatných sférach spoločenskej praxe. Výdobytky vedecko-technického rozvoja nie sú bez protirečivosti a ich využívanie je podmienené spoločenským poriadkom. Predovšetkým socialistická spoločnosť má predpoklady tvorivo využívať pozitívne dôsledky a tlmiť, poťažne prekonávať negatívne dôsledky (napríklad zhoršovanie životného prostredia). V podmienkach triednej spoločnosti vystupujú protirečenia veľmi ostro, nemôžu byť zastreté pseudovedeckou a propagandistickou ekvilibristikou. Uvedené problémy nastoľujú aj takí buržoázni vedci, ktorých nemožno obviňovať zo sympatií k socialistickému zriadeniu. Napríklad americkí sociológovia W. Lacker a L. Labetz upozorňujú na ekonomické a sociálne protirečenia súvisiace s vedeckotechnickou revolúciou v hlavných kapitalistických krajinách.⁹⁾

Filozofia sociálneho kriticismu v USA hľadá prijateľnejšie, pre súčasné podmienky kapitalizmu adekvátnejšie „alternatívne“ odpovede na krízové ekonomické, sociálne, výchovné, morálne a psychologické dôsledky protirečení medzi vedeckotechnickým rozvojom a kapitalistickými výrobnými vzťahmi, ekonomikou a štátom. Prirodzene nemôže ísť o skutočnú alternatívu, o akúsi „tretiu cestu postindustriálnej spoločnosti“.¹⁰⁾

Aj z aspektu výchovy a vzdelávania je potrebné znova a znova zdôrazňovať základnú axiómu, že skutočnou alternatívou je socialistická spoločnosť realizovaná v spriatelенých socialistických krajinách. Perspektívu spájania vedecko-technického pokroku so socialistickými výrobnými vzťahmi možno vidieť aj v socialistických integračných snahách. Prekonávanie neantagonistických protirečení na tejto ceste je dlhodobou perspektívou, ktorá spätne pôsobí aj na ďalší rozvoj vedy, techniky, vzdelávania a výchovy. Socialistická ekonomická integrácia je v súlade s objektívnymi potrebami, s materiál- nym a duchovným rozvojom spriatelенých socialistických krajín, s ideológiou a základnými politickými tendenciami marxizmu-leninizmu. Len medzinárodná socialistická deľba práce je zárukou prekonávania ekologických problémov, ktoré spôsobujú v najrozvinutejších kapitalistických krajinách neprekonateľné problémy. Socialistická spoločnosť sa orientuje na optimálnu syntézu technosféry a biosféry, pri ktorej sa nenarúša rovnováha prírody a spoločnosti. Je to základné východisko aj pre výchovno-vzdelávací systém.¹¹⁾

Z uvedeného vyplýva, že výchova človeka pre život a prácu v rozvinutej socialistickej spoločnosti v podmienkach VTR bude mať ešte výraznejšie komplexný charakter, ešte efektívnejšie musí odrážať potrebu všestranného, harmonického rozvoja osobnosti. Jednota utvárania vedomostí, zručností a návykov s formovaním názorov a postojov bude sa prejavovať predovšetkým v praktickej činnosti človeka. Je to dôležité kritérium efektívnosti výchovy a vzdelávania. „Komplexný prístup k výchove je predpoklad optimalizácie výchovno-vzdelávacieho pôsobenia na osobnosť s cieľom posilňovania jej pracovnej a sociálno-politickej aktivity, jej účasti v spoločenskej praxi, jej podieľu na progresívnom pretváraní spoločnosti, ochrane a tvorbe optimálneho životného prostredia.“¹²⁾

Pri dlhodobej orientácii výchovno-vzdelávacích systémov opierajú sa všet-

ky socialistické krajiny o prognózy sociálno-ekonomického vývoja vyspelej socialistickej spoločnosti v podmienkach VTR.

Štruktúrálna diferencácia a súčasné zblížovanie robotníckej triedy, družstevného roľníctva a inteligencie bezprostredne súvisí s rozvojom výrobných vzťahov, so zmenami v charaktere práce, s ďalšou komplexnou mechanizáciou a automatizáciou výroby, so stále rýchlejšim uplatňovaním vedecko-technických poznatkov vo všetkých oblastiach spoločenskej praxe. S tým súvisia aj zmeny v spôsobe života, v kultúre, vzdelávaní a výchove. Široký všeobecno-vzdelávací základ umožňuje prekonávať úzku špecializáciu a pripravovať najmä mladých ľudí na jednotlivých stupňoch systému profesionálnej prípravy v širokoprofilovaných profesiách s tendenciou približovať sa k optimálnej mobilite, adaptabilite a disponibilite pracovníkov. Z toho vzniká aj potreba znižovať rozdiely v horizontálnej a vertikálnej rovine, medzi jednotlivými kategóriami robotníkov, technikov, inžinierov a iných kvalifikovaných pracovníkov (napríklad v československej výchovno-vzdelávacej sústave sa vyvodzujú z uvedenej tendencie závery pri zblížovaní troch prúdov stredných škôl). Najzreteľnejšie sa uvedený trend odráža v progresívnych oblastiach výroby a služieb, napríklad v elektronike, mikroelektronike, v stále širšej aplikácii výpočtovej techniky vo výrobe, doprave, spojoch a v iných oblastiach. „Príslušníci robotníckej triedy, najmä najvyššie kvalifikované skupiny, sa približujú k inžiniersko-technickým pracovníkom.“¹³⁾

Pri aplikácii uvedených tendencií na systém výchovy a vzdelávania si musíme uvedomiť, že vývoj nebude rovnomerný vo všetkých oblastiach spoločenskej praxe a nebude tak rýchly, ako by sme si to želali. Systém výchovy a vzdelávania musí však anticipovať vývoj v spoločenskej praxi, predvídať hlavné zmeny a pripravovať na to nastupujúce generácie. Súčasne musíme vychádzať z faktov a nie zo želaní, zo zložitosti reálnej skutočnosti a nie z ideálnych modelov nedostatočne opretých o vedecké analýzy. J. Filipec a R. Richta upozorňujú na to, že niektorí teoretici podceňujú fakty, pretože nevyhovujú ich koncepciám zdôrazňujúcim jednostranne momenty prevratnosti VTR. „Je potrebné však otvorene povedať, že to, čo sa z hľadiska teoretickej koncepcie javí ako dočasné a „nepodstatné“, má pre milióny pracujúcich zásadný aktuálny význam pre celý ich život, pre podmienky ich práce, životného spôsobu a pre reálne určenie možností a hraníc všestranného rozvoja osobnosti, najmä v etape produktívneho veku celých generácií.“¹⁴⁾

V tejto súvislosti upozorňujú autori na to, aby sa neignorovali reálne skutočnosti, ale v záujme kontinuálneho vývoja a dosahovania optimálnych výsledkov v perspektíve počítalo sa aj s prechodnými formami. Domnievam sa, že aj vo výchovno-vzdelávacom systéme treba klásť dôraz predovšetkým na blízke, bezprostredné úlohy a zmenou kvality vytvárať predpoklady pre dosahovanie perspektívnych cieľov začiatkov 3. tisícročia. Vzťahuje sa to rovnako na inováciu obsahu, na zmeny v organizácii, formách a metódach výchovy a vzdelávania v škole a mimo nej. Dosiahnuť efektívne výsledky predpokladá fundovane analyzovať potreby spoločnosti, konfrontovať tieto s možnosťami a voliť optimálny variant, ktorý má predpoklady dôslednej realizácie. Termín optimálny ponímame rovnako ako akademik Ju. K. Babanskij, ktorý ho definuje

takto: „Za daných podmienok z hľadiska istých kritérií najlepši.“ Ju. K. Babanskij upozorňuje na to, že termín „optimálny“ nie je identický s termínom „ideálny“. Nejde o dosahovanie maximálnych výsledkov vôbec, ale o výsledky v daných konkrétnych podmienkach.¹⁵⁾

Význam hlbšieho skúmania vplyvu sociálneho prostredia síce zdôraznili v minulosti viacerí socialistickí pedagógovia aj v našej vlasti, ale k systematickému výskumu dlho nedochádzalo. Z mnohých názorov uvediem stanovisko akademika Ondreja Pavlíka, ktoré formuloval v referáte na celoštátnej konferencii o pedagogike v r. 1956: „Druhá vec, ktorú sme až hriechne v posledných rokoch zanedbávali, je výskum tzv. blízkeho prostredia školy a žiaka. Vychádzame pri našich teoretických i praktických pedagogických činnostiach ešte dosť obstoje z celkových politických, hospodárskych a kultúrnych pomerov a potrieb celej krajiny. Avšak už menej dbáme, menej skúmame blízke prostredie, v ktorom je škola a žiak denne žije. A veď práve stav blízkeho prostredia má často prenikavý význam pre výchovu, rozhoduje značne o jej úspechu či neúspechu.“¹⁶⁾

Akademik Pavlík ďalej zdôrazňuje význam skúmania regionálneho prostredia, rodiny, záujmov, činností, názorov atď. Uvádza, že musíme zavrhnúť chyby vyplývajúce z nesprávnych ideologických a metodologických východísk starých prác z odboru sociálnej pedagogiky a pedagogickej sociológie, ale to neznamená, že nemôžeme využívať niektoré výsledky z bádání tohto druhu. Zhodujeme sa s jeho názorom, že správnou interpretáciou je možné zistené fakty použiť na porovnávanie a konfrontáciu.

Pri výskume vzťahu výchovy a sociálneho prostredia vychádzame z toho, že výchova je istým druhom sociálneho správania a súčasne aj sociálnym vzťahom. Je to historická kategória, ktorá má procesuálne, funkcionálne a štrukturálne aspekty. Výchova ako sociálna kategória prejavuje sa ako činnosť, ktorú vykonávajú ľudia zúčastnení na procese výchovy — učitelia a žiaci, rodičia a deti, kolektívy a jednotlivci — členovia kolektívu atď. V socialistickej spoločnosti má rozhodujúci vplyv na stanovenie cieľov a obsahu výchovy robotnícka trieda — vedúca sila spoločnosti — a jej predvoj, komunistická strana. Školská politika je účinným prostriedkom strany a štátu na riadenie rozvoja výchovy a vzdelávania, na budovanie takého systému, ktorý zodpovedá perspektívnym cieľom socialistickej spoločnosti. Ide tak o početný vzostup, ako aj o zvyšovanie kvalitatívnych nárokov.

Intencionálny výchovný vplyv spoločnosti na človeka a zámerné utváranie priaznivého výchovného prostredia sú faktory, ktoré v značnej miere podmieniajú utváranie socialistickej osobnosti a vyžadujú si diferencované, konkrétne a exaktné skúmanie. Pri výskume celospoločenskej podmienenosti výchovy a vzdelávania si zasluhujú osobitnú pozornosť tieto problémové okruhy:

a) Analýza vplyvu perspektívnych spoločenských požiadaviek na štruktúru, kvantitatívne a kvalitatívne trendy a mobilitu výchovno-vzdelávacieho systému v ČSSR a konfrontácia týchto trendov s vybranými údajmi zo zahraničia.

b) Skúmanie celospoločenských kritérií rozhodujúcich pre stanovenie cieľov, obsahu, základných kvantitatívnych a kvalitatívnych ukazateľov vo výchove mladej generácie robotníckej triedy.

c) Analýza spoločenskej podmienenosti postavenia, úloh a činnosti socialistického učiteľa, jeho optimálneho osobnostného profilu v podmienkach perspektívneho rozvoja socialistickej výchovno-vzdelávacej sústavy.

Domnievam sa, že prvý okruh nie je potrebné podrobnejšie zdôvodňovať – bezprostredne súvisí so školskou politikou socialistického štátu. V druhom problémovom okruhu treba prihliadať k objektívnej potrebe ďalšieho kvalitatívneho vzostupu prípravy kvalifikovaných robotníkov s dôrazom na utváranie socialistickej osobnosti mladého robotníka. Analýza môže poskytovať metodologické, teoretické a empirické poznatky aj pre ďalšie oblasti výchovy a vzdelávania. Preto sa dotkneme tejto problematiky podrobnejšie.

Najvýraznejšie revolučné zmeny nastali najmä v profile kvalifikovaného robotníka, v jeho celospoločenskom postavení a osobitne v jeho pozíciách v procese výroby. Spoločenská báza robotníckej triedy sa podstatne rozšírila, jej spoločenská mobilita sa prejavuje vo väčšej miere, čo súvisí s premenami charakteru práce. Tieto objektívne dokázateľné tendencie majú bezprostredný vplyv aj na životný spôsob robotníkov, na využívanie voľného času, na celkovú politickú, kultúrno-politickú a záujmovú aktivitu robotníkov. Na všetky uvedené faktory bolo potrebné prihliadať pri koncipovaní systému prípravy kvalifikovaných robotníkov, ktorý reprezentuje najmobilnejšiu zložku československej výchovno-vzdelávacej sústavy. V tejto oblasti boli navrhnuté najprogressívnejšie, najrozsiahlejšie zmeny, čo však súčasne znamená aj zvládnutie najnáročnejších úloh, prekonávanie dlhoročných stereotypov, utváranie kvalitatívne odlišných pedagogicko-organizačných, personálnych a materiálno-technických podmienok. Uvedomujeme si, že tempo vedecko-technického rozvoja je rozdielne v období extenzívneho a intenzívneho rozvoja ekonomiky. Kým v prvom období išlo predovšetkým o rýchly kvantitatívny rast, opretý medziiným aj o dostatočné zdroje pracovných síl a surovín, v ďalšom vývinovom štádiu dostávajú sa do popredia kvalitatívne aspekty, efektívnosť produkcie a služieb, racionálne využitie vysokokvalifikovanej pracovnej sily, surovín a energie, o prudký rast vedecko-technického rozvoja. Tieto tendencie sa odrážajú medziiným v zmenách sociálnej štruktúry spoločnosti, vo vnútorných presunoch v rámci tried, najmä robotníckej triedy.

Výchovno-vzdelávacia sústava má významný vplyv na dlhodobé procesy zbližovania tried a vrstiev socialistickej spoločnosti, na štrukturálne zmeny a presuny v rámci tried, napr. robotníckej triedy. I keď rozhodujúci vplyv majú materiálne faktory, nemožno považovať vplyv zvyšovania všeobecnej a odbornej úrovne členov robotníckej triedy za bezvýznamný, druhoradý. Vo svojich dôsledkoch má vplyv nielen na štrukturálne zmeny vo vnútri robotníckej triedy, ale aj na materiálnu výrobu, na jej efektívnosť, uplatňovanie vedeckých a technických poznatkov v praxi.

V uvedenom okruhu problémov chceme hlbšie skúmať vplyv výchovno-vzdelávacej sústavy na dlhodobom procese transformácie sociálnej štruktúry. Prihliadame pritom v súlade s A. Meierom k dvom aspektom: jednak k sociálnemu zbližovaniu tried a vrstiev, jednak k sociálnej reprodukcii, predovšetkým robotníckej triedy.¹⁷⁾

Tretí okruh problémov skúmania teoretických východísk spoločenskej pod-

mienenosti výchovy a vzdelávania sa týka osobnosti a činnosti socialistického učiteľa. Postavenie a úlohy učiteľa charakterizovali zjazdy KSČ a KSS a podrobne celoštátna konferencia učiteľov v r. 1979. Generálny tajomník ÚV KSČ a prezident republiky Gustáv Husák v prejave k vyznamenaným pedagogickým pracovníkom 20. apríla 1979 medziiným povedal:

„Funkcia učiteľa, pedagóga zostáva jednou z kľúčových pri formovaní a príprave mladých ľudí na život. Učiteľom a všetkým, ktorí sa zúčastňujú na výchove a vzdelávaní mládeže, pripadá nesmierne zodpovedné poslanie. Preto sa štát sústavne stará o prípravu a ďalšie vzdelávanie pedagogických pracovníkov, utvára najpriaznivejšie podmienky na ich činnosť. S uspokojením môžeme povedať, že v radoch pedagógov máme vynikajúcich ľudí, ktorým vďačíme za to, že nám vyrastá zdravé mladé pokolenie. Túto prácu, ktorá nadväzuje na najlepšie pokrokové tradície českých a slovenských učiteľov, si Ústredný výbor strany, vláda a celá naša spoločnosť úprimne vážia a vysoko ju oceňujú.“¹⁸⁾

Vysoké spoločenské ocenenie učiteľa vychádza z objektívneho poznania, že politické, ideologické, odborné, pedagogické a organizátorské kvality učiteľa a jeho osobnosť podmieňujú podstatnou mierou úroveň a výsledky výchovno-vzdelávacieho procesu. **Vzťah výchovných cieľov, obsahu, metód a prostriedkov reguluje sa v procese výchovy predovšetkým prostredníctvom vzťahu učiteľa a žiaka.** Pritom je potrebné zdôrazniť veľký význam spätných väzieb medzi učiteľom a žiakom — nielen väzieb racionálnych, vyplývajúcich z vyučovania a učenia, ale aj osobnostných, bez ktorých je výchovný vplyv učiteľov menej účinný.

Učitelia tvoria v našej vlasti po technickej inteligencii najpočetnejšiu skupinu pracujúcej inteligencie. Spolu s vychovávateľmi, majstrami odbornej výchovy a ďalšími školskými pracovníkmi je v Československu približne štvrt' milióna výchovných pracovníkov. Zloženie učiteľstva je priaznivé, sociálnym pôvodom je väčšina spätá s robotníkmi a družstevnými roľníkmi, vekový priemer je relatívne nízky. Povolanie učiteľa umožňuje mu udržiavať sústavné a bezprostredné kontakty s členmi všetkých tried a sociálnych vrstiev, čo pri-náša neoceniteľné podnety aj pre vlastnú výchovnú prácu.

Keď porovnáme základné údaje charakterizujúce činnosť a sociálne postavenie učiteľa, zisťujeme, že zlepšovanie podmienok výchovno-vzdelávacej práce učiteľa a kvalitatívny rozvoj škôl v socialistických krajinách prevyšuje trend v kapitalistickom svete. Spoločenská podmienenosť práce učiteľa je základným činiteľom formovania jeho osobnosti. V dobe prevratných politických, sociálno-ekonomických a kultúrnych premien socialistická spoločnosť musí výsledkami dokazovať svoje prednosti. Jednou z rozhodujúcich oblastí konfrontácie je aplikácia vedeckého a technického pokroku už v príprave kvalifikovaných pracovníkov. Na tomto procese sa podieľajú v rozhodujúcej miere pedagogickí pracovníci.

Autorita učiteľa je podmienená výsledkami jeho činnosti a mnohodimenzionálnymi vzťahmi medzi ním (školou) a spoločenským prostredím (najmä rodinou, spoločenskými organizáciami, štátnymi a verejnými inštitúciami). Škola a učiteľ nemôžu sa uzavrieť, sú vystavení mnohým vonkajším vplyvom,

z ktorých väčšina je pozitívna — avšak nemôžeme vylúčiť ani brzdiace, utlmujúce vplyvy. V reálnych podmienkach, v konfrontácii s konkrétnou situáciou musia učitelia zvládnuť svoje zodpovedné úlohy a spätne pozitívne vplývať na sociálne prostredie. Skleníkové prostredie by neprosperovalo ani im, ani žiakom. Zložité úlohy si vyžadujú aj náročnú prípravu.

Od učiteľa socialistickej školy sa žiadajú diferencované vedomosti, spôsobilosti a zručnosti, pretože vykonáva variabilné, zložité činnosti, ktoré majú výrazne pedagogickú, ideovo-politickú a diferencovanú profesionálnu povahu (podľa vlastnej aprobácie). Tieto činnosti len sčasti vykonáva vo vyučovaní, sčasti však mimo vyučovania, čo predpokladá súlad medzi profesionálnou činnosťou a individuálnou záujmovou orientáciou učiteľa. Učiteľ je jeden z najdôležitejších činiteľov výchovno-vzdelávacieho pôsobenia aj preto, lebo sprostredkuje, využíva a sčasti reguluje pozitívne vplyvy sociálneho prostredia vo výchove a vzdelávaní a usiluje sa o obmedzovanie, tlmenie a kompenzáciu prípadných negatívnych a rušivých vplyvov (napríklad pomáha kompenzovať negatívny vplyv nepriaznivého rodinného prostredia).

Vo všetkých uvedených okruhoch sa sleduje vzájomná väzba medzi sociálnym prostredím a výchovou. V tejto súvislosti je osobitne dôležité vidieť vzťah medzi procesmi poznávania u človeka, jeho aktívnou činnosťou a jeho kontaktami k iným ľuďom. Vzdelávacie, výchovné a pracovné komponenty formovania ľudskej osobnosti tvoria zložitý komplex, ktorého výsledkom má byť všestranne rozvinutá socialistická osobnosť. Uvedený aspekt určuje prístup k analýze spoločenskej podmienenosti výchovy a vzdelávania.

Výchova a seba výchova má vedúcu úlohu v utváraní osobnosti, pretože nie samotné prostredie, ale vzťahy, ktoré sa vytvárajú medzi človekom a spoločnosťou, rozhodujú o utváraní osobnosti. Akceptujeme poňatie V. Grulichy, ktorý je toho názoru, že sociálne prostredie je zdrojom formovania podstaty človeka. Človek je však len v takej miere produktom prostredia, v akej si osvojuje prvky a obsah tohto prostredia, a to v závislosti na mieste, ktoré zaujíma v systéme spoločenských vzťahov, v procese jeho sociálnej činnosti a v závislosti na svojej sociálnej aktivite. Predpokladom, aby sa jednotliviec stal osobnosťou, je jeho zaraďovanie do spoločenských vzťahov a podmienok.¹⁹⁾

Z týchto hľadísk je potrebné orientáciou vedeckovýskumnej práce prispieť k exaktnejšiemu poznaniu vplyvu sociálnych faktorov, najmä však výchovy a vzdelávania na utváranie spoločenského vedomia, na spätnoväzbové vzťahy k individuálnemu vedomiu a utváranie osobnosti socialistického človeka s osobitným zreteľom na príslušníka mladej generácie.

V plnej miere sa stotožňujeme s názorom R. G. Gurovovej, ktorá zdôraznila, že výskum požiadaviek spoločnosti k mládeži a transformácia týchto konkrétnych úloh do výchovy je kľúčová úloha, ktorá pomôže koncipovať optimálny model formovania osobnosti človeka pripraveného pre život v spoločnosti v budúcich rokoch.²⁰⁾

V súčasnom období ide nielen o ujasnenie teoretických problémov spoločenskej determinácie výchovy a vzdelávania v zložitých a náročných podmienkach, ale aj o určovanie základných východísk pre interdisciplinárnu spo-

luprácu v ďalšom výskume uvedenej problematiky. Riadiace inštitúcie spoločnosti očakávajú od pedagogiky nielen analýzu súčasného stavu, ale aj načrtnutie prognóz, ktoré sú vedecky fundované. Je to súčasť rozpracúvania teoretických otázok ďalšieho budovania socialistickej spoločnosti so zreteľom na rastúcu úlohu subjektívneho činiteľa.

POZNÁMKY

- ¹⁾ Marx, K. — Engels, B.: *Nemecká ideológia*. Bratislava 1961, s. 14.
- ²⁾ Fedosejev, A. A.: *Politika ako objekt sociologického výskumu*. Bratislava 1976, s. 126.
- ³⁾ C. d., s. 127.
- ⁴⁾ Konstantinov, F. V. a kol.: *Osnovy marksisticko-leninskej filozofii*. 5. izd., Moskva 1981, s. 322.
- ⁵⁾ Bujeva, L. P.: *Social'naja sreda i soznanie ličnosti*. Moskva 1968.
- ⁶⁾ Neuner, G.: *Zur Theorie der sozialistischen Allgemeinbildung*. Berlin 1973.
- ⁷⁾ Vaněk J.: *Teorie společenského vědomí*. Praha 1980, s. 238—239.
- ⁸⁾ Správa Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska o plnení uznesení XV. zjazdu KSČ, rezolúcia zjazdu KSS o ďalších úlohách strany na Slovensku, prednesená prvým tajomníkom ÚV KSS súdruhom Jozefom Lenártom 20. marca 1981. In: *Zjazd Komunistickej strany Slovenska*. Bratislava 1981, s. 29.
- ⁹⁾ Lacker, W. — Labetz, L.: *A Question of Survival*. In: Harper's magazine, New York 1975, 1502, s. 20 a ďalšie.
- ¹⁰⁾ Lejbin, V. M.: *Filozofija socialnogo kriticizma v SŠA*. Moskva 1976.
- ¹¹⁾ *Socialno-političeskije problemy NTR i ideologičeskaja borba*. Avtorskij kolektiv pod rukovodstvom V. V. Kosolapova, Kiev 1978, s. 301.
- ¹²⁾ C. d., s. 204.
- ¹³⁾ Lebedev, V. G. — Markov, V. N.: *Sociálněekonomické problémy VTR*. Praha 1981, s. 244 a ďalšie.
- ¹⁴⁾ Filipec, J. — Richta, R.: *Vědecko-technická revoluce a socialismus*. Praha 1972, s. 103.
- ¹⁵⁾ Babanskij, Ju. K.: *Optimalizácia vyučovacieho procesu*. Bratislava 1980, s. 8.
- ¹⁶⁾ Jednotná škola, 12, 1957, 1, s. 38.
- ¹⁷⁾ Meier, A.: *Úloha socialistické výchovně vzdělávací soustavy při reprodukci a změnách sociální struktury*. Sociologický časopis, 18, 1982, 1, s. 32.
- ¹⁸⁾ *Na čele s Komunistickou stranou Československa za rozvoj socialistickej výchovy a vzdelania. (Celoštátna konferencia učiteľov — zborník hlavných dokumentov)*. Bratislava 1980, s. 7.
- ¹⁹⁾ Grulich, V.: *Filozofické pojetí člověka a výchovy*. Praha 1977.
- ²⁰⁾ Gurova, R. G.: *Sociologičeskije problemy vospitanija*. Moskva 1981, s. 63.

ОНДРЕЙ БАЛАЖ

ОБЩЕСТВЕННАЯ ПРЕДОПРЕДЕЛЕННОСТЬ ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ

Статья содержит анализ общественной обусловленности воспитания и образования с учетом активной роли человека при формировании своей личности и в процессе развития общественных отношений. Воспитание и образование могут способствовать положительной ориентации члена общества, его взглядов, отношениям и поступкам, содействуя таким путем формированию индивидуального и общественного самосознания. Общественное самосознание является не только суммой индивидуального самосознания отдельных лиц, но и новым качеством, системой, которая будучи обусловлена общественным бытием, всё же отличается относительной самостоятельностью и воздействует на каждого члена общества.

В дальнейшем автор анализирует влияние социальной среды на воспитание и образование, в частности, с учетом общественной обусловленности воспитания и образования. Автор полагает, что научный анализ социальной среды человека, условий, воздействующих на формирование личности, на его деятельность и духовный кругозор, позволяет познать реальный уровень и особенности общественного самосознания различных общественных группировок и вывести из этих познаний адекватные импульсы дальнейшего развития воспитательной системы. В статье подчертаны параллели к реализации документа «Дальнейшее развитие чехословацкой воспитательно-образовательной системы».

Прогнозы в области воспитания и образования опираются на факты и поучения, вытекающие из процесса развития производственных сил и общественных отношений. Особое значение имеет научный анализ мира

труда. Социалистическое общество имеет прежде всего предпосылки для творческого использования в области воспитания и образования положительных импульсов идей, возникающих в процессе бурного развития науки и техники.

Подготовка человека к жизни и труду в развитом социалистическом обществе в условиях научно-технической революции будет отличаться комплексным характером и отражать потребность в согласованности между формированием знаний, умения и навыков, формирования взглядов и отношений с конкретными поступками человека. Нельзя при этом игнорировать реальную действительность и вследствие этого в процессе непрерывного развития воспитания и образования следует стремиться – путем решения ближайших непосредственных задач – к достижению перспективных целей, поставленных на основании долговременных прогнозов.

Применение вышеприведенных теоретических аспектов будет подвержено анализу при сопоставлении требований общества со структурой, количественными и качественными тенденциями развития воспитательно-образовательной системы. Повышенное внимание заслуживает притом исследование общественных критериев целей, содержания и основных количественных и качественных показателей подготовки квалифицированных работников и анализ общественной обусловленности положения, профиля и работы учителя.

Составной частью разработки теоретических вопросов дальнейшего строительства социалистического общества является и научный анализ и прогноз дальнейшего развития воспитательно-образовательной системы.

The article analyses the social conditions determining education with regard to the active role played by man in shaping himself and in developing social relationships. Education may contribute to a positive orientation of the community's member, of his ideas, attitudes and actions. Thereby it shares in the formation of individual and social consciousness. Social consciousness is not just the sum total of the individual consciousness of individual persons, but it represents a new quality, a system which, though being conditioned by the community's life, is nevertheless relatively independent and influences each member of the community.

In the next part of the article the author analyses the influence of social environment on education, especially as regards the way education is socially conditioned. He believes that a scientific analysis of man's social environment, of the conditions exerting an influence on the formation of this personality, on his activities and mental horizon, enables us to find out the real level and the characteristic features of the social consciousness of different social groups, and to derive from such knowledge adequate stimuli for the further development of the educational system. The article gives an outline of parallels to the implementation of the document entitled "Further Development of the Czechoslovak Educational System".

Prognoses in the field of education are based on facts and information resulting from the development of productive forces and social relations. Particular significance is attached to a scientific analysis of

the world of labour. It is, above all, a Socialist society that has the prerequisites for a creative use, in the field of education, of the positive stimuli resulting from the rapid development of science and technology.

Education of man for life and work in a developed Socialist society under the conditions of the Scientific and Technological Revolution will have a comprehensive character and will reflect the need for harmony between the creation of knowledge, skills and habits, the formation of opinions and attitudes, and man's concrete activities. One cannot ignore the real facts and therefore, in the continual development of education, it is necessary to proceed via near, immediate tasks towards prospective targets set on the basis of long-term prognoses.

The application of the above-mentioned theoretical starting points will be analysed by confronting social requirements with the structure, the quantitative and qualitative trends of the development of the educational system, while special attention deserves to be paid to investigating nationwide generally accepted criteria of the objectives, contents and basic quantitative and qualitative indices of skilled workers' training and to analysing social conditions determining the position, profile and activities of the teacher.

A component of the elaboration of theoretical questions concerning the further construction of a Socialist society is also a scientific analysis and prognosis of the further development of the educational system.